

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 13 (Aralık/December 2023), s. 564-584.
Geliş Tarihi-Received: 02.11.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 15.12.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1385068

Van'da Nazar İnancı ve Bu İnanca Bağlı Anlatılar*

Belief in the Evil Eye in Van and Related Narratives

Derya ŞEVLİ**

Öz

Halk arasında ve günlük yaşamda yadsınamaz bir yeri bulunan nazar, kötü bakışın ortaya çıkarmış olduğu birtakım olumsuzluklardır. Göz ve bakış anlamları olan nazar, insana, hayvana, bitkiye veya cansız varlıklara değebilmektedir. Bu durum din, ırk, coğrafya fark etmeksizin hemen hemen bütün toplumlarda kabul görmekte ve yaşanabilmektedir. Bu kültürel olgu, genellikle kötü niyetli, renkli gözlü kimselerin muhataplarına karşı duydukları kıskançlık, haset, çekememezlik gibi olumsuz duygular sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu durumdan korunmak ve etkisinden kurtulmak amacıyla da birtakım dini ve sihri sağaltım pratiklerine başvurulmaktadır. Bunları gerçekleştirecek olan kimseler ise geçmiş dönemlerde kam, şaman, baksı olarak bilinen ancak günümüzde ocaklı, halk hekimi gibi isimlerle anılan özel kimselerdir. Bu çalışmada, Van halkının nazara olan inancına, nazar değmesinden korunma yollarına ve nazar değmesi sonucunda oluşan olumsuz durumlardan kurtulmak için yapılan uygulamalara yer verilmiştir. Ayrıca halk arasında, bu inanç etrafında oluşup anlatılan çeşitli anlatılara da yer verilerek değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmada, verilerin toplanması amacıyla 2020 ve 2022 yılları arasında saha çalışması yöntemi uygulanmıştır. Görüşme ve mülakat teknikleriyle kaynak kişilerden konuyla ilgili bilgiler alınmıştır. Bu veriler ve yazılı kaynakların da desteğiyle Van ilindeki nazar inancı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Van halkı, başına gelen birçok olumsuz durumu nazarla ilişkilendirmektedir. Korunmak için yapılan pratik ve uygulamalar incelendiğinde ise birtakım dinsel ve büyüsel uygulamaların olduğu, bazen bunların iç içe geçtiği ve bazılarının halkın hafızasında birer anlatıya dönüştüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nazar, halk inanışları, ritüel, anlatı, Van.

Abstract

The evil eye, which has an undeniable place in folk culture and daily life, refers to a set of problems caused by an evil gaze. The word for the evil eye in Turkish, nazar, originally means 'eye' or 'gaze'. According to these beliefs, the evil eye can harm people, animals, plants, or inanimate objects. These beliefs gain acceptance and are considered to indicate events that happen in almost all societies regardless of religion, race or geography. This cultural phenomenon is believed to occur as a consequence of negative emotions such as jealousy, envy, and grudges felt by individuals, who usually have evil intentions and colorful eyes, toward their victim. To protect themselves against such consequences, believers of this phenomenon resort to a set of religious and magical 'cures'. People who perform these cures or rituals are specific people who used to be called shaman or bakshy in the past and are

* Bu çalışma, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırlanmış olan doktora tezinin bir bölümünün yeniden gözden geçirilmiş hâlidir.

** Öğr. Gör. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, Muş/Türkiye, e-posta: d.sevli@alparslan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5674-002X.

known as ocaklı or folk physician today. This study presents information on the belief in the evil eye by people living in the province of Van in Turkey, the ways they use to protect themselves from the evil eye, and the practices they perform to cure themselves or others after their exposure to unfavorable events caused by the evil eye. Various narratives that have been formed and distributed around this belief among the people are also included and discussed. In the study, field study method was applied between 2020 and 2022 to collect data. Information about the examined phenomenon is obtained from individuals as sources in interviews and meetings. It is aimed to present the current state of the belief in the evil eye in Van with the support of this information and written sources. The people of Van associate most of the negativities that happen to them with the evil eye. When the practices and applications for protection are examined, it has been determined that there are some religious and magical practices, sometimes they are intertwined and some of them turn into a narrative in the people's memory.

Keywords: Evil eye, folk beliefs, ritual, narrative, Van.

Giriş

İnsanlık var olduğu günden itibaren hastalıklardan korunmak ve onlara çareler bulmak amacıyla çeşitli yöntemlere başvurularak ampirik yollarla çözümler aranmıştır. Geçmiş dönemlerde yaşayan insanlar, yaşadıkları doğa üzerinde bulunan hayvanlar, bitkiler, madenler gibi birtakım unsurlardan ve doğaüstü güçlerden çeşitli şekillerde faydalanarak hastalıklarına çareler bulmaya çalışmıştır. Bunun yanında sahip olunan inanç bağlamında da yapılan birtakım ritüeller ve işlemlerle hem hastalıklardan korunulmuş hem de çeşitli tedavi yöntemleri uygulanmıştır. Böylece geleneksel hekimlik bilgisi ortaya çıkmıştır. Modern tıbbın toplum içerisinde yer edinmeye başlamasına kadar olan süreçte geleneksel hekimlik/halk hekimliği halkın hastalıklardan korunma ve tedavi olma amacıyla başvurduğu bir yöntem olmuştur. Modern tıbbın ortaya çıkmasında ve gelişiminde katkısı bulunan geleneksel hekimlik, bugün dünya üzerinde pek çok ülkede hâlâ varlığını korumakta ve sürekliliğini devam ettirmektedir. Öyle ki, modern tıba destekleyici, tamamlayıcı ve alternatif olma özellikleriyle dünya sağlık sisteminin gündeminde yer almaktadır.

Geleneksel tıp/halk hekimliği kavramı için yapılan pek çok tanım bulunmaktadır. Örneğin Pertev Naili Boratav; "Halkın olanakları bulunmadığı ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümü." (2013, s. 139) olarak tanımlanmıştır. Orhan Acıpayamlı, halkın hastalıktan korunmak ve tedavi etmek için başvurduğu doğal, dinî ve sihrî yöntemlerin tümünü halk sağaltmanlığı (1978b, s. 54) olarak kabul etmiştir. Don Yoder ise "Halkın arasında görülen hastalıklara uygulanan iyileştirme metotlarının tümü ile hastalıklar üzerine geleneksel görüşlerin bütünüdür." (2009, s. 398) şeklinde bir tanım yaparak gelenekselliği ön plana çıkarmıştır.

Tıp tarihçisi olan Ali Haydar Bayat, sağlıklı kalmak ve hastalıkları sağaltmak için yapılan geleneksel yöntemlerin bütününe halk hekimliği/halk tıbbı/folklorik tıp/tıbbi folklor olarak kabul eder. Bayat'a göre tıp üzerine yapılan araştırmalar tarih öncesine doğru ilerledikçe halk hekimliğiyle birleşmektedir. Geçmiş dönemlerin bilimsel tıp görüşünü temsil eden bilgiler gün geçtikçe önemini kaybeder ancak geleneksel hekimlikte var olmaya, kabul görmeye devam eder. Dolayısıyla, halk hekimliğini tıp tarihinin konularından biri olarak değerlendirir. Toplumlarında var olan ilkel tedavi yöntemleri, hekimliğin folklorik yönünü meydana getirir. Bilimsel tıba malzeme toplamakla yetinmeyen halk hekimliği, tedavi yöntemlerinin ortaya çıkış yollarını da göstermektedir (2016, s. 24). Erman Artun'a göre ise bilimsel tıp, folklorik tıbbın en ileri aşamasında ortaya çıkmıştır. Bu alan gelişirken geleneksel tıp da gelişmiştir (2005, s. 202). Bu sebeple denilebilir ki, halk hekimliği modern tıbbın temeline zemin hazırlamıştır.

Boratav, hastalıkları ve bunların halk hekimliğinde kullanılan tedavi çeşitlerini şu şekilde sınıflandırmıştır:

- “1. Tamamen tıbbi usullerle tedavi edilen hastalıklar,
2. Yarı tıbbi bir şekilde, yani birtakım hassalı (güçlü, özellikli) otlar, kökler, kocakarı ilaçları dediğimiz ilaçlarla tedavi edilen hastalıklar,
3. Hem tıbbi hem de sihri (büyüsel) bir şekilde tedavi edilen hastalıklar,
4. Yalnız sihri bir şekilde tedavi edilen hastalıklar.” (2000, s. 76).

Yoder ise, halk tıbbını “tabii halk tıbbı” ve “dinsel-büyüsel halk tıbbı” olarak ikiye ayırmıştır. Tabii halk tıbbı insanın doğayla olan ilk tepkisini simgeler. Hastalıklar tedavi edilirken birtakım bitkisel, madensel ve hayvansal maddelerden yararlanılmıştır. Buna “akılcı” veya “bitkisel” halk tıbbı adı da verilir. Bu tıbbın ortaya koyduğu bazı yararlı tedavi şekilleri modern tıpta kullanılmıştır. Dinsel ve büyüsel yöntemlerin uygulandığı ikinci halk tıbbında ise hastalıkların sağaltımında muska, kutsal sözler ve benzer yöntemlerden yararlanılmaktadır (1975, s. 23-24).

Yapılan değerlendirmeler halk hekimliğinin insanların sağlıkları için vermiş oldukları bir mücadele ve çabanın ürünü olduğunu, bunun çözümünün doğadan faydalanma ile sihir ve büyüye dayalı bir olgu olduğunu, sihir ve büyüün ise anlamlandırma sürecinin bir sonucu olarak karşımıza çıktığını göstermektedir.

Bu hekimlik bilgisinin icracıları rastgele kimseler değildir. Halk hekimliğinin İslamiyet öncesindeki temsilcileri şamanlardı. Şamanlar, ruhların veya gözle görülmeyen varlıkların dilini bilen, onlarla insanlar arasında iletişim sağlayan, kozmik hafızada saklı olan gizli bilgileri topluma üstü kapalı simgelerle götüren Şamanlık sisteminin temsilcileriydi (Bayat, 2006, s. 22). Şamanların hastalıkları tedavi etme görevini günümüzde halk hekimleri, ocaklı adı verilen kimseler devralmıştır.

Halk hekimleri halkın hastalıklarını sağaltan kimselerdir. Hastalık kavramı ise, kişinin sadece sağlık durumundaki yaşadığı problemleri değil, kısırlık, insanlardan gelebilecek kötü enerji olarak adlandırdığımız nazar değmesi, olağanüstü varlıkların sebep olabilecekleri her türlü problemleri de kapsar (Boratav, 2013, s. 139-140). Fiziksel ve ruhsal kaynaklı olan bütün olumsuzluklar hastalık terimi içerisinde yer almaktadır.

Toplum içinde birçok rolü bulunan şamanlara göre hastalık, insanı çevreleyen varlıkların insan üzerindeki etkileri sonucunda meydana gelir. İnsanın üzerinde yaşadığı doğa ile ilişkisi bozulduğunda, doğa ihmal edildiğinde ya da vücutta bulunan beş elementin biri azaldığında insan hastalanır (Bayat, 2006, s. 205, 252).

Halk hekimleri siğiller, eklem iltihabı, sancı, cinsî yetersizlik, cilt rahatsızlığı, kanser gibi bilinen tüm hastalıkları ve tıp biliminde yeri olmayan kem göz, ruhî çöküntü ve büyücü etkilerini de sağaltan kişilerdir. Onlar karmaşık ve bütünsel bir sistemin taşıyıcısıdır (Hufford, 2007, s. 79). Geçmişten günümüze modern tıpta kabul edilen ve edilmeyen pek çok hastalığın tedavisi halk hekimleri tarafından yapılmaktadır. Geçmiş kuşaklardan sözlü kültür aracılığıyla günümüze ulaşan birtakım hekimlik bilgileri ve uygulamaları halk hekimleri ve ocaklılar tarafından icra edilmektedir.

Jack Goody, genellikle yazının olmadığı toplumların statik ve geleneksel olduğunu, var olan kültürlerini önemli ölçüde kuşaktan kuşağa aktarıp koruduklarını ifade etmiştir. Ancak özellikle bazı uzun ritüellerin ve kompleks inanışların icra edilmesinin ve yeri geldiğinde birebir tekrar edilerek korunmasının gösterilen bütün çabalara rağmen zor olduğunu, bunun için insanların ellerinden geleni yapsalar bile insan hafızasının kusursuz olmadığını belirtir (2017, s. 81-82). Bu nedenle geçmişten günümüze

sözlü kültür geleneğiyle ulaşılmış olan pek çok inanış ve uygulamalar insan hafızasının zayıflığından, zaman ve mekân bağlamının değişimden nasibini almıştır.

Çalışmanın konusu olan nazar değmesi olayı fiziksel olarak tespit edilemeyen ancak etkisi doğrudan gözlemlenebilen kültürel bir sağlık problemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Belirtisi, etkisi ve tedavi şekilleri halk hekimliği bünyesinde geniş yer kaplamaktadır. Birçok kültürde geçmişten günümüze gündelik yaşamda yer edinen nazar değmesi ile ilgili çeşitli inanış ve uygulamalar bulunmaktadır. Bunlar, Jack Goody'nin (2017, s. 81-82) belirttiği üzere insan hafızasının kusurundan, zaman ve mekân değişimlerinden nasiplerini almış olmalarına rağmen ülkemizin hemen hemen her bölgesinde ortak ve benzer uygulamalarla varlığını hâlâ devam ettirmektedir.

Çalışmada, Van ilinde halkın nazar olayına olan bakış açısına, korunma ve tedavi şekillerine ve nazar olgusunu barındıran çeşitli anlatmalara yer verilmiştir. Ulaşılan veriler, yüz yüze görüşme ve mülakat teknikleriyle elde edilmiştir. Görüşülen kaynak kişiler, çalışma alanında yaşayan halk hekimlerinden, halk hekimliği pratiğine başvuran kişilerden ve bölge halkından oluşmaktadır. Kaynak kişiler çalışma içerisinde "KK-1, KK-2..." şeklinde kodlanarak belirtilmiştir. Bu kişilere ait kişisel bilgilere çalışmanın sonunda yer verilmiştir. Çalışma, yazılı kaynak taraması ile sözlü kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda hazırlanmıştır.

1. Van İlinde Nazar ve Nazarlıkla İlgili İnanç ve Ritüeller

1.1. Nazar İnancı

İnsanların iyi veya kötü niyetli bakışlarının sonucunda ortaya çıkan olumsuzluk olarak kabul edilen nazar değmesinin modern tıpta herhangi bir karşılığı bulunmamaktadır. Ancak bu olgu, halk hekimliği pratiği içerisinde oldukça geniş bir yer kaplamaktadır.

Kökeni Arapça olan "nazar" kelimesi göz, bakış anlamlarına gelmektedir. Doğu'da ve Batı'da yer alan bütün toplumlarda nazar inancı, Neolitik Çağ'lara kadar uzanmaktadır. Bu inanca bağlı olarak ortaya çıkan nazarlıklar ise, ona inanan ve üzerinde taşıyan kimselere göre, onları büyüden, hastalıklardan ve diğer kötülüklerden korumaya veya içinde bulunduğu fenalıklardan kurtarmaya yaramaktadır. Nazardan korunma amaçlı taştan yapılan ya da fil dişinden oyularak kuş şekline sokulmuş boncuklara Mısır, Malta ve Iberia'da rastlanmıştır. Ayrıca Girit'te, Aşağı Mısır'da, Malta'da, Kuzey Fransa'da ve Britanya'da Bronz çağına ait olan balta şeklinde birtakım nazarlıklar bulunmuştur. Yapılan araştırmalar geçmişten günümüze dünya üzerinde yaşayan tüm topluluklarda nazara ve nazarlıklara olan inancın ne kadar eski ve köklü olduğunu ortaya çıkarmaktadır (Koşay, 1956, s. 86).

Boratav nazar olayını, "Bakış anlamında Arapça nazar kelimesi, kimi insanların bakışlarındaki zararlı güç ve bu nitelikleriyle, bir kişiye, bir hayvana ya da bir nesneye bakmakla, canlı üzerinde hastalık, sakatlık, ölüm, nesne üzerinde sakatlanma, kırılma gibi olumsuz bir etkinin meydana gelmesi." (2013, s. 119) şeklinde tanımlamıştır.

Acıpayamlı'ya göre bir kimseye nazarın değmesi için, gözü keskin kimsenin dikkatle bakması ya da kötü niyetli bir kimsenin güzel sözler söylemesi gereklidir (1962, s. 1). Kalafat ise nazar olgusunu şu ifadelerle açıklamıştır: "Kara iyelerden birisi olarak kabul edilen nazar, kişioglunun bizzat kendinden kaynaklanır. Gözler vasıtası ile bakışlarla nazar edildiği kanaati hâkim ise de kişioglu görmeden de duyarak ve tadararak da nazar edebilir. Hatta muhayyilesini kullanarak da nazara sebep olabilir." (2010, s. 203).

İslam ülkeleri ile Türkiye'de nazar inancı oldukça yaygın bir şekilde gündelik yaşamın içinde yer almaktadır. Müslümanların çoğu, insanların bir bölümünün nazar değmesinden dolayı öldüklerine inanmaktadır. Ülkemizde halk arasında sıkça dile getirilen "deveyi kazana, insanı mezara" deyimini nazar olgusunun ölümle sonuçlanabileceğini ortaya çıkarmaktadır. Yunanlıların "matımsa", Arapların "elayn (göz)" ya da "isabet-i ayn (göz değmesi)", İranlıların "bed nezer (kötü göz)", Hintlilerin "sihir" dedikleri bu etkileyici gücün Türkiye'deki karşılıkları "nazar", "göz", "göz değmesi", "göze gelme", "pis göz", "kötü göz", "kem göz" şeklinde çeşitlenmektedir (Örnek, 2016, s. 232).

Göz değmesi adı da verilen nazar, sadece insanlara değil hayvanlara ve eşyalara da değmektedir. Nazarın değmesi için, keskin gözlü kişilerin karşındaki kişilere dikkatli bakması ya da kötü niyetli kişilerin muhatapları hakkında güzel sözler söylemesi gereklidir (Acıpayamlı, 1962, s. 1).

Nazar, insan bakışındaki pozitif ya da negatif enerjinin canlı veya cansız varlıklarda herhangi bir olumsuzluğa yol açması olayıdır. Bakışın ortaya çıkardığı enerji neticesinde nazar olayı gerçekleşmektedir ve bu durum birtakım olumsuzluklarla sonuçlanmaktadır.

Nazar, halk arasında, bakışlarında olumsuz bir enerjinin olduğu kabul edilen kötü niyetli kişilerin, canlı veya cansız varlıklar üzerinde olumsuz bir etki ortaya çıkarmasıdır. Geçmişten bugüne var olan bu inanışın, insanların günlük yaşamında varlığı ve etkisi sürmektedir. Hz. Muhammed'in; "Nazardan Allah'a sığınınız. Çünkü göz (değmesi) gerçektir." hadisi İslam dininde nazarın kabul edildiğini göstermektedir. Nazar gürbüz çocuklara, güzellik ve becerileriyle dikkat çekenlere, başarılı öğrencilere, yeni ev, araba alanlara, mutlu çiftlere, iyi hasat veren tarlalara, beğenilen bir eşya gibi varlıklara kıskançlık dolu gözle bakmayla meydana gelir. Nazar sadece kıskançlık duygusunda değil kişinin yakınlarına duyduğu aşırı sevgiden de meydana gelebilmektedir (Çıblak, 2004, s. 103-106). Bu durum, insanlarda bulunan sevgi veya kıskançlık gibi duygu durumlarının muhataplarında ortaya çıkardığı olumsuzluklar olarak nitelendirilmektedir.

Nazar inancı İslamiyet öncesinde, Musevilik ve Hıristiyanlık inançlarında da görülmektedir. Nazar, Musevilikteki en eski hurafelerden biridir. İbranîcede nazar inancı "ayin ha-ra" (şerrin gözü) şeklinde geçmektedir. Bu dine inanan kimseler nazardan korunmak için değişik yollara başvurmaktadır. Bunlar içinde en klasik olarak özellikle Doğu Avrupa Musevileri arasında gelişen, metalden yapılan ve üzerinde duaların yazılı olduğu el şeklindeki muskalar örnek gösterilebilir (İslam Ansiklopedisi, 1998, s. 381).

Doğu Anadolu bölgesi ile Van ve çevresinde yaşayan halk, çoğunlukla Şafii ve Sünni mezheplerine mensuptur. Bölge halkının büyük bir kısmını oluşturan Sünni-Şafii inancı özellikle on ikinci yüzyıldan itibaren Mezopotamya ve Anadolu kavşağında yaygınlaşmaya başlayıp günümüze kadar bu etkinliğini koruyarak gelmiştir. Tarihsel süreç içerisinde Anadolu ve Mezopotamya uygarlığında yer edinen ve İslamî değerlerle de bütünleşerek iç içe geçen birtakım inanç ve ritüeller bu coğrafyada varlığını hâlâ sürdürmeyi başarmıştır (Alay, 2019, s. 329; Bozkurt, 2005, s. 97-98). Nazar inancı da bu coğrafyalarda varlığını etkin bir şekilde sürdüren inanmalardan biridir.

Bu bölgede yaşayan halk, canlılarda birtakım hastalık, sakatlık, ölüm; cansız varlıklarda ise kırılma, zarar görme gibi şekillerde ortaya çıkan olumsuzluklar için genellikle "nazar değdi" deyimini kullanmaktadır. Nazar değmesinden korunmak için ise İslamî inanç dairesinde muhataptan "maşallah" söylenmesi beklenir. Bunun yanında nazarın olumsuz etkisinden korunmak amacıyla "nazarlık" diye adlandırılan çeşitli takılar, boncuklar, dua yazılı kâğıtlar gibi unsurlardan yararlanır (Alay, 2019, s. 330).

Nazar değmesi olayı, çalışma sahası olan Van halkı arasında, iyi veya kötü niyetli bakışın bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Yöre halkına göre kıskançlık, çekememezlik veya aşırı sevgi durumları nazar olayını meydana getirmektedir. Çalışma alanında, hangi tür insanların nazarının olduğunu, bu olayın ortaya çıkmasında bağlanan nedenleri kaynak kişilerden edinilen bilgilere göre şu şekilde örneklemek mümkündür:

Kötü niyetli, kötü gözle bakan ve renkli gözlü kişilerde nazar olduğu söylenir (KK-1).

Nazar haktır ve Kur'an-ı Kerim'de geçer. Kötü gözle bakanın, maşallah demeyenin nazarı değer (KK-3).

İyi veya kötü niyetli insanların nazarı değer (KK-4, KK-5, KK-6, KK-7).

Kötü gözle bakanın nazarı değer. Bir şeye kıskanılarak bakıldığında nazar değer (KK-16, KK-17, KK-18).

İnsan gözünde gözle görünmeyen bir ışın vardır. İnsan o ışınla baktığı bakış açısına göre ister kıskançlık olsun ister sevgi olsun karşıdaki kişiye etki eder (KK-2).

Nazar haktır. Karşı tarafa sevgi ile bakmaktan olur. İnsanları çekemeyen ve kendisini eksik hisseden kişilerin de nazarı değer. Nazarı olan kişinin dikkatini dağıtmak gereklidir (KK-8).

Nazar, bir kişinin başına kaza veya bela gelmesine neden olduğuna inanılan göz değmesidir. Kibirli, kıskanç ve başkalarını çekemeyen kimselerin nazarı değer (KK-19).

Aşırı sevgi veya çekememezlik nazara sebep olur (KK-11).

Nazar Kur'an-ı Kerim'de de geçer. İçi kötü olan insanın nazarı değer (KK-9).

Anne ve babanın nazarı çocuklara daha çok değer (KK-10).

Nazar haktır ve mezarlıkta yatanların yarısı nazardan gitmiştir (KK-12).

Nazar gözdür ve güzel olan her şeye değer (KK-13).

Bir şeyi kalben çok ister ve seversen nazar değer (KK-14).

Nazar, bakışın yakıcı gücü demektir (KK-15).

Halk arasında, özellikle kıskanç, kötü niyetli, kötü gözlü, mavi ya da renkli gözlü kişilerin nazarının olduğu kabul görmektedir. Bunun yanında aşırı sevgi ve iyi niyetin, anne-babanın çocuğa olan sevgisinin de nazara neden olabileceğine inanılmaktadır. Bu olgunun İslam dininde de kabul gördüğü ve güzel olan her şeye nazarın değebileceği şeklinde bir anlayış hâkimdir.

1.2. Nazar Belirtileri

Nazar değmesi sonucunda bu etkiye maruz kalan canlı veya cansız varlıklar herhangi bir şekilde zarara uğramaktadır. Nazar değdirilen insan veya hayvan ise hastalanır ya da ölür; bir eşya ise kırılır veya herhangi bir şekilde zarar görür; bir tarım ürünü ise doluya, yıldırıma, fırtınaya veya yangına maruz kalır.

Çalışma alanında nazar değmesi sonucunda insanlarda görülen çeşitli belirtileri ve olumsuz durumları şu şekilde örneklemek mümkündür:

Nazar değen insan ağız kokusundan belli olur (KK-20).

Çocuklarda ter kokularından, ten renginin değişikliğinden nazar değdiği anlaşılır. Gözaltı siyah olur (KK-17).

Nazar değen çocuktan ekşi bir koku gelir. Sessiz, sakin iken birden yaramaz olan çocuğa nazar değdiği anlaşılır (KK-23).

Nazar gözdür, değer ve gerçektir. Nazar değen kişi hasta ve halsiz olur (KK-21).

Nazar değen kişi sürekli hasta ve uykusuz olur, ağlar (KK-4 KK-5, KK-6, KK-7).

Nazar değmesi sonucunda halsizlik, iştahsızlık, bayılma, ağlama gibi durumlar ortaya çıkar (KK-16, KK-9).

Nazar değen kişi hasta olur ve sürekli esner (KK-22).

Nazara uğrayan kişide bir anda baş ağrısı oluşur, aniden uyku bastırması, unutkanlık meydana gelir (KK-15).

Nazar değen kişi kaza geçirebilir veya bu durum ölümüne bile neden olabilir. Maşallah denilmeyince her şey olabilir (KK-19, KK-18).

Bölge halkı, insanoğlundaki bakışın ortaya çıkarmış olduğu olumsuz etkiyi nazar olarak kabul etmiştir. Bu etkinin sonucunda ortaya halsizlik, iştahsızlık, bayılma, unutkanlık gibi çeşitli olumsuzlukların meydana geldiğini hatta bazen ölüme bile neden olabileceğini belirtmiştir.

1.3. Nazarı Önleme ve Tedavi Etme Yöntemleri

Toplum içerisinde varlığı kabul gören nazar değmesi olayının gerçekleşmemesi veya değdikten sonra ortaya çıkan olumsuz durumların bertaraf edilmesi amacıyla birtakım önlemler alınmakta ve çeşitli pratikler uygulanmaktadır. Bu uygulamalar halk hekimliği uygulamaları içerisinde, belli bir kişi tarafından, çoğunlukla dinsel ve büyüsel işlemler çerçevesinde gerçekleştirilmektedir.

Fatma Ana'yı pirleri olarak kabul eden, icralarını "el benim değil Fatma Ana'nın" ifadesiyle geleneğe bağlayan ocaklılar, yaptıkları uygulamaları el aldıkları ustalarının vermiş olduğu izinle gerçekleştirirler. Toplumun herhangi bir kesiminden olabilen bu halk hekimleri, protoTürklerden günümüze gelişip, birtakım şekil değişikliğine uğrayarak İslamî bir kimliğe bürünen nazar inanışına karşı çözüm pratiklerini devam ettirirler. Bu kimseler, yapmış oldukları uygulamalarda dua, tükürük, su ve kurşun dökme gibi pratiklerle nazar tedavisini sürdürmektedirler (Kızıldağ ve Kızıldağ, 2018, s. 289). Günümüzde de bu uygulamaları, herhangi bir kişi değil, şamanların günümüzdeki temsilcileri olan halk hekimi veya ocaklı adı verilen kimseler yapmaktadır.

Araştırma sahası olan Van'da, halk arasında, nazar inancı ve bu inanca bağlı yapılan pek çok pratik bulunmaktadır. Halkın nazar değmesine karşı yapmış olduğu Tanrı kutuna sahip olduğuna inanılan birtakım nazarlıkları, nesnelere taşıma, kurşun dökme (Önay, 2003, s. 282), muska yaptırma, din adamlarına gidip dua okutma, nazar değdiren kişiye ait bir eşyayı yakma, üzerlik tütsüleme gibi uygulamalar yapılan pratiklere örnektir.

Bölgede yapılan nazardan korunma yöntemlerini ve nazarı tedavi etme işlemlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1.3.1. Nazarlık veya Muska Takmak, Dua Oku(t)mak

Nazardan korunma ve etkisini yok etme amacıyla insanlar üzerinde kutlu olduğuna inandıkları ve kötü bakışın etkisinden korunacakları düşüncesiyle muska, nazar boncuğu, çeşitli bitkilere ait yaprak, dal ve hayvanlara ait tırnak, pençe, diş, kafatası gibi birtakım unsurlar taşımaktadır.

Tanrı kutunun koruyuculuğunun, yani kutsallığın ortadan kalkmasıyla insanlar ve diğer canlı varlıklar tehlikelere açık bir konuma gelir. Nazar, alkarısı, vahşi hayvanların saldırısı, kaza, bela gibi tehlikelerden korunmak için Tanrı kutunu taşıyan nesnelere

insanoğlunun üzerinde, evinde, arabasında vs. bulunması gerekir. İnsan bu şekilde kendisini güvende hissetmiştir. Tanrı kutu taşıdığına inanılan nesnelere arasında defne, mazi, meşe, melengiç, nar, dağdağan, çitlembik, alıç, kuşburnu, iğde, akdiken, kızıl diken, karaağaç, çitlik, böğürtlen, dut gibi ağaç ve dikenli çalılar ile kutsal olduğuna inanılan hayvanlara ait kafatası, tırnağı, pençesi, derisi ve dişi yer alır. Bunlardan yapılan nazarlıklar kutlu kabul edilir ve evlerde, bahçelerde, arabalarda, çeşitli eşyalarda ve insanların üzerinde bulunur. Bu kutsal ağaçlardan yapılan nazarlıkların yanı sıra Tanrı'yı temsil ettiğine inanılan mavi renkle yapılmış boncuklar, göz şekli bulunan nazarlıklar da nazara karşı koruyucu unsurlar olarak kullanılmaktadır (Ergun, 2004, s. 321-323).

Bu uygulamaların yanı sıra ayrıca Hıristiyanlığa ait olan ancak Anadolu coğrafyasında da rastlanılan klasik örnekler de vardır. Bu uygulamalar şu şekildedir; evlerin kapılarına at nalının asılması, uğursuzluk getireceği düşüncesiyle on üç sayısının kullanılmaması, kırılan aynanın uğursuzluk getireceği, zarar verecek olan kötü ruhları kovmak için ahşap bir nesneye vurulması vb. (İslam Ansiklopedisi, 1998, s. 382).

Anadolu'da nazar değmesi olayında mavi boncuğun kullanılması geçmiş dönemlerden itibaren var olan bir pratiktir. Boncuk kelimesi, *Divanü Lûgat-it-Türk'*te, Doğu Türkçesinde "monçuk" şekli ile tespit edilmiş ve "atın boynuna takılan değerli taş, arslan tırnağı, muska gibi şeyler" olarak ifade edilmiştir. Ayrıca bu kelime "boncuk, süs için boyuna takılan değerli taşlar" şeklinde de açıklanmıştır (Divanü Lûgat-it-Türk, I, s. 475- 28).

Nazar boncuğu, nazarlık olarak da adlandırılır ve göz şeklinde mavi renkli bir cam boncuktur (Ekici ve Fedakar, 2014, s. 41). Nazar boncuğunun mavi renkli olması, Türklerde mavi gözlü kimselere çok nadir rastlanılması ve bu renkte göze sahip kişilerin birtakım olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılması ile açıklanır. Türkler bu nedenle bilhassa çocuklarını gök gözlü kişilerden koruma ve saklama ihtiyacı duymuşlardır (İnan, 1963, s. 3138). Nazar boncuğunun rengi mavi olduğu için bu rengin etkili ve güçlü bakışa sahip olan gök gözlü, mavi gözlü insanların bakışlarındaki ışınları kendine doğru çekerek nazar değmesi olayını geçersiz kıldığına inanılmaktadır (Çıblak, 2004, s. 111).

Bugün de halk arasında mavi ve renkli gözlü kişilerden çekinme, çocukları onlardan sakınma, mavi boncuk taşıma gibi uygulamalar etkinliğini sürdürmektedir. Mavi renkli nazar boncukları, insanların, evlerin, arabaların üzerinde nazardan korunma amaçlı taşınmaktadır. Özellikle kadınlarda ve çocuklarda kolye ya da bileklik gibi takıların bir parçası olarak kullanılmakta ve takılmaktadır.

Mavi boncuk taşınması, nazar değmesi etkisinden Tanrı'ya sığınıldığını sembolize eder. Mavi boncuğun yanında Anadolu'da şamanların koruyucu iyelerini temsil eden kurt dişi ve derisi gibi unsurlar da nazarlık olarak kullanılmaktadır (Kalafat, 2010, s. 202). Çalışma alanında da nazardan korunmak için eve hayvan kafatası asılır, yılan derisi bulundurulur ve vücuda köpek pisliği sürülür.

Büyünün özünde bulunan her türlü muska ve tılsımların temeli ilkel insana dayanmaktadır. Bu insanlar bazı nesnelere uğur veya uğursuzluk olduğuna inanmışlardır. İnsanlar uğurlu gördüğü taş, bitki, mavi boncuk, kurt dişi, ayı tırnağı gibi nesnelere boyunlarına asmış ya da yanlarında taşımışlardır. Eski Türk inancında da her türlü kötü olaylardan, hastalıklardan, nazardan korunmak amacıyla tılsım-muskalar yapılmıştır. Örneğin VIII-XIV. yüzyıllarda Doğu Türkistan'da yaşamış olan Budist ve Manihaist Türklere ait olan tılsım-muskalar arkeolojik kazılarda ortaya çıkmıştır. Ayrıca Budist Uygurlara ait olan dinî kitaplarda tılsım şekillerine rastlanılmıştır. Sonraları bu inanç gelişerek dinî formüller ya da tuhaf işaretler yazılan kâğıt parçaları hâlinde muskalara dönüşmüştür (İnan, 1976, s. 207-209). Günümüzde de hastalıklardan ve

nazardan korunmak amacıyla muska adı verilen kâğıt parçalarına din adamları tarafından birtakım dua ve sözler yazılmaktadır. İnsanlar, hastalıklardan ve çeşitli tehlikelerden korunmak için bu muskaları üzerlerinde taşımakta veya evlerinde bulundurmaktadır.

Muska, hastalıkları tedavi etmek, düşmanlardan gelebilecek her türlü tehlikelerden korunmak, görünmez kazaları önlemek için insanların üzerinde taşıdıkları yazılı kâğıttır. Geçmişte kâğıt yerine daha dayanıklı olduğu için deriye yazılırdı. Kâğıdın yırtılıp yazıların silinmesini önlemek amacıyla muska muşambaya sarılır. Çocukların omuzlarına büyüklerin ise boynuna asılır (Boratav, 2013, s. 136-137). Bu sayede muskayı taşıyan kişinin dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikeye karşı korunmuş olduğu düşünülür. Nazarlık ise, insanların bakışlarından kaynaklanan nazarı uzaklaştırdığına ve geçersiz kıldığına dair inanılan mavi boncuk, yedi delikli boncuk, kendiliğinden delinmiş taş, sarımsak, kartal pençesi, hurma çekirdeği, yumurta kabuğu, kurban gözü, geyik boynuzu, çörek otu, kuru karanfil, üzerlik gibi nesnelere için kullanılan isimdir (Akalin, 1993, s. 247).

Van'da nazardan korunmak ve etkisinden kurtulmak amacıyla güçlü olduğuna ve koruyucu yönü bulunan nazarlıkların taşınmasının yanında nazar değen kimse din adamlarına, hocalara götürülüp okutulur ve duaların yazıldığı muskalar yaptırılır. Bu şekilde duaların gücü ve tesiri ile nazarin olumsuz etkisi yok edilmeye çalışılır. Fatıha, İhlas, Felak, Nas surelerinin ve nazar duasının okunmasıyla sağaltımın etkisi güçlendirilir. Bu sayede kişi kendisini psikolojik olarak rahat ve takacağı muska ile güvende hissetmektedir.

Bölgede nazar değmesinden korunmak ve nazarin etkisinden kurtulmak amacıyla yapılan bazı dinî ve sihri uygulamalar şu şekildedir:

Nazar değen kişi bir hocaya götürülüp okutulur (KK-3).

Nazardan dua ve sadakayla korunulur (KK-18).

Nazar değen kişi din adamına götürülerek okutulur (KK-4, KK-5, KK-6, KK-7), nazardan dua ile korunulur (KK-10).

Ayetler ve çeşitli sureler okunarak nazardan korunulur (KK-2).

Nazar değmesinden korunmak için dua edilir, kurşun dökülür (KK-13).

Nazar değmesine karşı nazar duası okunur, kurşun dökülür (KK-17).

Nazar değen kişinin yüzüne karşı Felak ve Nas sureleri okuyup üflenir (KK-20).

Nazardan korunmak için dua okunur, nazar boncuğu takılır, İhlâs suresi okunur, üç kez sağa ve sola üflenir (KK-16).

Nazardan korunmak için kişinin üzerine Kur'an-ı Kerim'den ayetlerin yazılı olduğu muskalar ve nazar boncuğu takılır (KK-9).

Nazar değen kişi bir imama götürülür ve kişiye özel muska yaptırılır (KK-22).

Araştırma alanında, dinî ve büyüsel uygulamaların etkinliğinin, nazar değmesi olayında aktif bir şekilde var olduğu görülmektedir. Kişiye özel yapılan muskalar, edilen dualar, takılan mavi boncuklar dinsel ve büyüsel uygulamaların birlikte yürütüldüğünü ortaya koymaktadır.

1.3.2. Kurşun Dökmek

Nazar değmesine karşı kurşun dökme Anadolu'da yaygın olarak başvurulan uygulamalardandır. Kurşun dökme işlemi, izinli ve ocaklı kadınlar tarafından yapılır. Bu kimselerin yanlarında taşıdıkları özel çantalarının içerisinde kurşunu eritmek için bir tava, su tası, temiz bir örtü ve eritmek üzere biraz kurşun vardır. Nazar değen kişi yere oturtulur, başına bir örtü örtülür ve eritilen kurşun su dolu tasın içine besmeleyle birlikte dökülür. Kurşun girintili bir hâl almışsa tehlike atlatılmış, düz ve kaypak ise durumun ciddi olduğu kanısına varılır ve kurşun dökmenin faydası olmamıştır (Acıpayamlı, 1962, s. 6). Bu işlem Şamanizm geleneklerinden olup günümüze kadar ulaşmıştır. Şamanistlerde bu işleme "kut dökme" anlamına gelen "kut kuyma" adı verilmiştir. Geleneğe göre kötü ruhların çalmış olduğu kutu, yani talihi, saadeti geri döndürmek için yapılır ve sihri bir uygulamaya sahiptir (İnan, 1952, s. 29).

Kurşun dökme işleminde hastaya herhangi bir fiziksel temas uygulanmadan psikolojik bir rahatlama sağlanır. Ateşte ısıtılan kurşun, hastanın üzerine örtülen örtünün üzerinden soğuk suya dökülür ve kurşundan oluşan şekillere çeşitli yorumlar yapılır. Bu sayede hastanın kötü ruhlardan ve nazarın etkisinden kurtulacağına inanılarak hastaya psikolojik bir terapi sağlanır. Hasta ise kurşun dökme işleminden sonra kendisini psikolojik olarak rahatlamış ve hastalıktan arınmış hisseder. Bu işlem daha çok nazar değdiğine inanılan kişilere yapılmaktadır. Yapılan işlem şu şekildedir:

Kurşun nazar için dökülür. Hastanın başına sıcak su tutulur, kurşun sıcak suyun içine atılarak eritilir. Böyle yapılıncaya nazar, sihir, büyü bozulur (KK-26).

Bir tavaya biraz yağ ve çatılarda kullanılan pul (kurşun pul) bırakılıp eritilir. Başka bir kaptaki soğuk suya, eritilen pullar dökülür. Kim nazar etmişse onun şekli çıkar (KK-5, KK-25).

Kurşun dökme işlemi genellikle nazar değdikten sonra bu etkinin ortadan kaldırılması amacıyla gerçekleştirilmektedir. Bu işlemde ateşin kurşunla, kurşunun ise su ile olan teması sonucunda nazar değmesinin tedavi edilmesine dair oluşan inanışın temelinde demir, ateş ve suyun kutsallığı bulunmaktadır ve bu inanç koruyucu ruh inancıyla birleşmektedir (Araz, 1995, s. 178). Araştırma sahasında da kurşun çoğunlukla nazardan korunma ve etkisini yok etme amaçlarıyla dökülmektedir.

1.3.3. Tütsülemek

Frazer'e göre temelinde büyü olan inanca göre benzer benzerini doğurur ve birbirine sadece bir kez dokunmuş olan şeyler arasında fiziksel temas yok olduktan sonra da birbirlerini etkileme devam eder. Bu iki durum "benzerlik yasası" ve "dokunma/buluşma" yasası olarak açıklanır. Bu etkileme biçimi bir düşmana zarar vermek, hastalıkları tedavi etmek gibi durumlarda kullanılır (2004a, s. 33-35).

Büyüsel işlemlerle sağaltmanın temelini taklit ve temas büyüü oluşturmaktadır. Taklit büyüü "benzer benzeri meydana getirir" ilkesi; temas büyüü ise "birbirleriyle bağlantılı ve ilişkili şeylerin fiziksel temas ortadan kalktıktan sonra da uzaktan birbirlerini etkileyecekleri" ilkesidir (Acıpayamlı 1978a, s. 12; Örnek, 1995, s. 141). Parça bütüne aittir ilkesi, parçaya sahip olanın, bütüne sahip olacağı düşüncesini doğurmaktadır. Buna göre birinin herhangi bir eşyasına sahip olan (tırnak, kirpik, elbise parçası, diş vb.) kimse, söz konusu olanın üzerinde iyi veya kötü majik bir etki yapma gücüne sahiptir (Örnek, 1981, s. 37).

Sözü edilen bu ilişkileri nazar değmesi sonucunda yapılan işlemlerde izlemek mümkündür. Çalışma alanında nazarı değen kişinin kim olduğu biliniyorsa o kişiye ait bir eşya yakılarak dumanı hastaya solutulmaya çalışılır. Nazar değdiren kişinin ya giysisinden sezdirilmeden bir parça kesilir ya boyu ile ayakkabısı bir iple ölçülür ya da ismi bir kâğıda yazılır. Daha sonra o kişiye ait elbise parçası, boyu ve ayakkabısının

ölçüldüğü ip ya da isminin yazılı olduğu kâğıt ateşte yakılır ve nazar değen kişinin çıkan dumanı soluması sağlanır. Dumanın solunmasında sonra nazarın etkisinin yok olacağına inanılmaktadır. Taklit ve temas büyüüne başvurularak yapılan pratiğin sonunda bu nesnelerin yakılması ile nazarın etkisinden kurtulmuş olunur.

Van'da bu durumu örneklendiren pratikler şu şekilde uygulanmaktadır:

Nazar değdiren kişinin boyu ve ayakkabısı iple ölçülür daha sonra o ipler yakılır (KK-1).

Nazar değdirdiği şüphe edilen kişilerin ismi bir kâğıda yazılır ve nazar değen kişinin önünde yakılır. Kâğıdın dumanı solununca nazardan kurtulacağına inanılır (KK-25).

Nazar değdiren kişinin elbisesinden bir parça kesilir, ayakkabısı bir iple ölçülür ve bunlar nazar değen kişinin önünde yakılır (KK-15, KK-27).

Nazar eden kişilerin kıyafeti yakılınca nazarın etkisi geçer (KK-28).

Nazar değdiren kişilerin isimleri bir kâğıda yazılarak üzerlik otuyla birlikte yakılır. Kişinin ayakkabısının boyu iple ölçülür isimleriyle birlikte o ip yakılır (KK-14).

Nazar edenin yüzüne karşı "Senin nazarın değdi." deyince nazarın etkisi geçer (KK-3).

Yapılan uygulamalarda nazarı değen kişiye ait elbise parçası, boyunun ya da ayakkabısının ölçüldüğü ip, isminin yazılı olduğu kâğıt parçası nazardan etkilenen kişinin önünde yakılarak var olan olumsuz etki yok edilmeye çalışılmaktadır. En son verilen örnekte ise sözel bir söylemin hastayı psikolojik olarak etkileyip tedavi sürecine katkı sağladığı görülmektedir.

Van ilinde yapılan bu uygulamaların bazıları Doğu Anadolu bölgesindeki diğer yerleşim yerlerinde de benzer şekillerde görülmektedir. Örneğin, nazarının değdiği düşünülen kişinin isminin yazılı olduğu kâğıt parçasının tütsülenmesi Bingöl ve Tunceli yöresinde yapılan uygulamalarla benzerdir. Örnek olay şu şekildedir: "- Nazar değdiğinde, kimlerin nazarının değdiği düşünülüyorsa, o kişilerin isimleri bir kâğıda yazılır ve bu kâğıt yakılıp dumanı nazar değen kişiye tutulur (K14)" (Alay, 2019, s. 333-334).

Bu uygulamalarda dikkat çeken hususlardan biri hem pagan anlayışta hem de Zerdüştlük ve Şamanist pratiklerde önem arz eden "ateş kültü" nün varlığıdır (Alay, 2019, s. 331). Nazarın etkisinden kurtulmak için ateşin temizleyici ve kötülüklerden arındırıcı yönünden faydalandığı görülmektedir.

Araştırma alanında yapılan geleneksel uygulamalarda nazar değdiren kişiye ait eşyaların yanı sıra üzerlik bitkisinin ve tuzun da yakıldığı tespit edilmiştir.

Üzerlik bitkisi ülkemizin pek çok bölgesinde nazardan korunma pratiklerinde kullanılmaktadır. Şamanlar, üzerlik bitkisini göğe yükselme ayinlerinde kullanmışlardır ve bu bitki kutsal bir özellik gösterir (Kalafat, 2010, s. 271). *Derleme Sözlüğü'*nde iki anlamı verilmiştir: "1. Tütsüsü nazara iyi geldiğine inanılan kokulu bir ot. 2. Mavi boncuk, atkestanesi, muska gibi çocuk üstüne takılan nazarlıktır." (Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü XI, 1993, s. 4085).

Nazar olayında tütsüleme için üzerlik bitkisinin kullanılması, bu bitkinin dumanının bol olması ve tohumlarının yanarken çatlayıp ses çıkarmasından kaynaklanmaktadır. Üzerliğin yakılması ile meydana gelen seslerle nazar değdiren kişinin nazarının bozulacağına ve gözlerinin patlayacağına inanılmaktadır. Bu uygulama esnasında; "Azara bozara / Kem gözler karara" ya da "Hazara huzara / Öküz gelmiş pazara / ...'ye nazar edenin / İki gözü bozara" gibi tekerlemeler de dile getirilmektedir (Akalin, 1993, s. 257). Üzerlik otunun ateşte ses çıkarmasında olduğu gibi, tuz da ateşe

atıldığında çıtırtı sesleriyle yanar, bunlar nazar değdiren kimsenin gözlerinin yandığına işaret eder. Bu işlemler neticesinde nazarı meydana getiren kötülükler ortadan kalkmış olacaktır (Çıblak, 2004, s. 121).

Van'da nazardan korunma ve tedavi etme amacıyla yapılan tütsüleme pratiğinde en çok üzerlik otu ve tuz kullanılmaktadır. Üzerlik otunun yakılmasının yanı sıra evlerin, işyerlerinin girişlerine üzerlik otu asılır. Bitkinin meyvelerinden ise birtakım elışı süslemelerle süslü nazarlıklar yapılır. Yapılan çeşitli uygulamalar şu şekildedir:

Nazardan korunmak için üzerlik ve tuz yakılır (KK-11).

Üzerlik, sarımsak kabuğu, tuz ve gazete yakılır (KK-12).

Üzerlik otu yakılarak bu otun dumanı nazar değen kişiye koklatılır (KK-29).

Nazar eden kişinin ismi kâğda yazılarak üzerlik otuyla birlikte yakılır (KK-21, KK-22).

1.3.4. Diğer Yöntemler

Araştırma alanında yapılan bütün bu geleneksel uygulamaların yanı sıra eve hayvan kafatası asmak, sarımsak asmak, evde yılan gömleği (derisi) bulundurmak, evi sirkeli su ile yıkamak gibi pratiklere de yer verilmiştir.

Yapılan araştırmalarda, Türk kültüründe at kafatasının bağ ve bahçelere asılmasıyla nazardan korunulduğu ortaya çıkmıştır. Örneğin Başkurtlar, Çuvaşlar, Kırgızlar ve Kuzey Kafkas Türkleri, kem gözlerle ve kötü ruhlara karşı korunma tılsımı olarak at kafatasını sıklıkla kullanmışlardır. Anadolu'nun birçok yerinde kurban edilen hayvanların kafataslarının bağ ve bahçelere asılması uygulamasının, Göktürklerde de var olduğu tespit edilmiştir (İnan, 1963, s. 3138).

İskelet halindeki hayvan kafatasları nazara karşı evin duvarlarına asılmaktadır. Hayvana ait kafatasları, insan bakışlarındaki dikkati kendi üzerlerine çekerek nazarı etkisiz hâle getirmektedir (Çıblak, 2004, s. 113).

Sarımsak bitkisi de nazardan korunma amacıyla kullanılmaktadır. Evlerin girişlerine, odalara sarımsak asılarak nazardan korunulacağına inanılmaktadır.

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan su unsuru ise, temizleyici ve koruyucu özellikleriyle nazar inancı içerisinde yer almaktadır. Nazardan korunma amacıyla evin dört bir tarafına sirkeli su dökülür. Suyun koruyucu, arındırıcı yönleri ile sirkenin temizleyici özelliği bu uygulamada birleştirilmiştir. Sirkenin bilimsel olarak dezenfekte edici özelliğinin yanı sıra cin, nazar ve büyü gibi kötü güçleri ve ruhları uzaklaştırıcı özelliği de bulunmaktadır. Günümüzde ev hanımlarının evdeki mikropları ve evin içindeki kötü enerjiyi yok etmek amacıyla evlerini sık sık sirkeli su ile sildikleri bilinmektedir (Ünalın, 2023, s. 140). Çalışma sahasında da sirkeli suyun evin her tarafına dökülmesi ile nazardan korunulacağına inanılmaktadır.

Çalışma alanında nazar değmesinden korunma amacıyla yapılan çeşitli geleneksel uygulamalar şu şekildedir:

Nazardan korunmak için evin her tarafına sirke dökülür, nazar boncuğu takılır, evde yılan gömleği (derisi) bulundurulur (KK-15).

Nazar kötü enerjidir ve çoğu kişi etkilenir. Korunmak için eve sarımsak ve hayvan kafatası asılır, vücuda köpek pisliği sürülür. Değdiren kişinin oturduğu, bastığı yere, kapı eşiğine su ve tuz serpilir, saçından bir tel alınıp yakılır (KK-30).

Nazar vesveseden oluşur. Yedi yerden bez getirilir, horozların sesinin ulaşmadığı yerlerden süpürge getirilip yakılır. Çocuk üç defa bir sağa bir sola götürülüp getirilir ve o duman çocuğun burnuna gittiği zaman nazarın etkisi geçer (KK-31).

Kaynak kişilerin belirttiği üzere uygulanan bu yöntemler, nazara karşı önlem almak ya da oluşan olumsuz etkiyi yok etmek amacıyla başvurulmuş uygulamalar ve pratiklerdir. Bölgede nazar değmesinden korunmak ve oluşan olumsuz etkiyi yok etmek amacıyla çoğunlukla dinsel ve büyüsel işlemlerden faydalandığı tespit edilmiştir. Bu işlemler geçmiş kuşakların uygulayıp fayda gördükleri ve günümüze kadar ulaştırdıkları birer kültürel uygulamalardır.

2. Nazarla İlgili Anlatılar

Geçmişten günümüze insanlar, hastalıklar karşısında bir çözüm arayışına girip hem doğadan faydalanarak hem de sahip oldukları inanç bağlamında birtakım çareler aramaktadır. İnsanların bu arayış ve faydalanma sürecinde maruz kaldığı, yaşadığı veya şahit olduğu pek çok olay ve durum meydana gelmektedir. Bunların bir kısmı olağanüstü ve beklenmedik bir şekilde ve zamanda oluşmaktadır. Farklı şekillerde yaşanan bu olay ve durumlar zaman içerisinde bir anlatı formuna dönüşerek halk arasında dilden dile aktarılmaktadır.

Günümüzde de insanların hem modern tıpta hem de geleneksel tıp adı verilen halk hekimliğinde hastalıkların tedavisi ve korunması sürecinde, bizzat kendilerinin ya da yakınlarının yaşamış oldukları çeşitli olay ve durumlar meydana gelmektedir. İnsanlar yaşadıkları, şahit oldukları veya başkalarından duydukları bu olay ve durumları hikâye ederek başkalarına çeşitli amaçlarla aktarmaktadır. Bu şekilde halk arasında konusu hastalık veya tedavileri olan birtakım anlatılar oluşmaktadır.

Bir hastalığın ortaya çıkma nedeninin belirlenmesi, ona isim verilmesi, diğer kişilere tarif edilmesi, çevredekilerden tavsiyeler alınması, devasının bulunması için çeşitli yollara başvurulması kültürel normlar dâhilinde belirlenir. İnsanların tüm bu süreç boyunca konuyu nasıl ele aldıkları takip edilerek bireyin sosyal dokunun parçası hâline gelirken hangi kültürel aşamalardan geçtiği öğrenilebilir (Wing Önder, 2011, s. 43). Birey, bu aşamalarda yaşananları çevresindekilere çoğunlukla hikâye ederek aktarmaktadır.

Bu şekilde konusu hastalık ve tedavileriyle ilgili olan anlatımları birer hastalık anlatısı olarak değerlendirmek mümkündür. Bu anlatımlar aynı zamanda anlatı türleri arasında yer alan memoratlarla da benzer özellikler taşımaktadır. Memorat, "Tabiatüstü ferdi bir tecrübenin yaşayan veya ondan dinlemiş birisi tarafından anlatılan şahsa bağlı hikâye" şeklinde tanımlanmaktadır (Çobanoğlu, 2003, s. 21). Her ikisinde de şahsi tecrübeye bağlı anlatımlar yer almaktadır. Çalışmada derlenen anlatılarda kişinin kendisinin yaşamış olduğu veya yakın çevresinden duymuş olduğu nazar ile ilgili yaşanmış gerçek olaylar yer almaktadır.

Ruhsal ve psikolojik rahatsızlıklar gibi manevi hastalıklar ile fiziksel ve biyolojik rahatsızlıklar gibi maddi hastalıkların tedavi sürecinde geleneksel hekimlikte başvurulmuş çeşitli pratikler vardır. Bunların bir kısmı dinî ve majik yönü bulunan işlemlere bağlı olarak gerçekleştirilmektedir. Yapılan işlemlerin birçoğunda dikkat çekici yöntemler bulunmaktadır.

Mistisizme göre evrende duyu organları ile algılanamayan, fakat varlıklarından şüphe edilemeyecek güçler ve varlıklar bulunmaktadır. Bu güçler, yaşamın her döneminde insanları ve diğer görünen varlıkları olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Halk hekimliğine göre, fiziksel ve biyolojik rahatsızlıkların dışındaki bazı rahatsızlıkların sebepleri kötü ruhlar, cinler, periler ve şeytan gibi görünmeyen zararlı güçlerdir. Nazar,

büyü, albasması, bayılma, korku ve benzeri rahatsızlıkların ortaya çıkmasının nedeni olarak bu güçler gösterilir. Tedavi olarak ise bedeni bu yabancı unsurlardan temizlemek, korumak gereklidir (Önay, 2003, s. 282). Yapılan temizleme ve korunma işleminde ise çoğunlukla dinsel ve büyüsel içerikler taşıyan pratiklere yer verilir. Yapılan bu pratiklere dair halkın hafızasında yer edinen ve anlatılan pek çok anlatı bulunmaktadır.

Geçmişten günümüze insanların, hastalıkların sağaltımında kullandıkları yöntemlerin arasında vücuda yapılan birtakım müdahaleler, çeşitli ürünlerin doğrudan ya da çeşitli işlemlerden geçirilerek em olarak kullanılması ve birtakım dinsel-büyüsel uygulamalar bulunmaktadır. Halk hekimi veya ocaklı adı verilen kimseler hastalarına hazırlanmış oldukları türlü içeriğe sahip olan emlerle, vücutlarına doğrudan yaptıkları müdahalelerle ya da birtakım mistik uygulamalar ile şifa dağıtmaktadırlar. Yapılan bu çeşitli pratiklere ve sonuçlarına dair halk arasında anlatılan birtakım anlatılar ilgi çekici ve merak uyandırıcı olmuştur. Örneğin çocuk sahibi olmak isteyen kişilere ocaklı kadınların yapmış olduğu tedaviden tutun bir yeri kırılan/çıkan kişinin hasarlı bölgesini tedavi eden kırıkçılara veya ruhsal problemi olan kişilere din adamlarının yapmış olduğu tedavilere kadar hemen hemen herkesin hafızasında yer alan bir sağaltım anlatısı bulunmaktadır.

Çalışmada, Van ve çevresinde yaşayan kaynak kişilerden, nazara bağlı olarak yaşanan bazı hastalıkları, olumsuzlukları ve bunların tedavileri ile ilgili yaşanan olayları barındıran birtakım anlatılar derlenmiştir.

Kaynak kişilerden derlenen nazar değmesi ile ilgili anlatılar şu şekilde gruplandırılmış ve değerlendirilmiştir:

2.1. Nazar İnancını İçerenler

1. *Ben on sekiz, on dokuz yaşlarımdayken bir düğüne gitmiştim. Saçlarım o zamanlar bayağı güzeldi, hiçbir teli dahi dökülmezdi. O düğünde çok güzel giyinmişim, tatlıydım, bunun farkındaydım. Orada bir kadının bana baktığını gördüm. Baktıktan sonra titrediğimi hissettim. Halay çekiyordum, oyunu bıraktım. Saçlarım terlemişti. Ellerimle saçlarımı arkaya doğru düzeltmeye çalıştığımda elimde bir şeyler olduğunu hissettim. Baktım ki avucumun içinde bir sürü saç... O gün bugündür nazara inanıyorum (KK-32).*

2. *Nazara inanırım, nazar değer. Çünkü benden önce bir ablam varmış. On beş günlükmiş, komşumuzun da bir çocuğu varmış. O çocuk sürekli ağlamış, benim kız kardeşim ise hiç ağlamamış. Annem bir gün ablamı komşuya bırakarak arkadaşlarıyla hamama gitmiş. Kardeşim sarı saçlı, mavi gözlü çok güzel bir bebekmiş. Hamamdan gelir gelmez komşumuz anneme 'Senin kızın güzel, huyu da ondan güzel.' demiş. Hiç maşallah da dememiş. Akşam olunca kız kardeşim çok ağlamaya başlamış, sağ gözü akmış. O kadar çok ağlamış ki sonra öbür gözü de akmış. İki üç gün öyle çekmiş. Ondan sonra da ölmüş. Onun için ben nazara inanırım. Göz nurdur. İnsan göze bir şey edemez. Kalbi kötü olanların, kıskanç olanların, hainlerin nazarı değermiş (KK-33).*

3. *Kızım daha küçükken dışarıda otobüs bekliyordum. Yanıma gelen biri kızıma bakarak 'Ay ne kadar güzel gözleri var.' dedi. Sabah uyandığında kızımın gözleri çapaklanmış ve iltihaplanmış bir şekilde kapanmıştı. Nazardan olduğunu düşünüyorum (KK-34).*

Yukarıdaki anlatılarda, kaynak kişiler nazara olan inanmalarından söz etmişlerdir. Yaşamış oldukları olumsuz durumları nazar değmesine bağlamış ve kötü kalpli, kötü bakışlı kimselerin nazarının deşebileceklarını belirtmişlerdir.

2.2. Beklenmedik Bir Şekilde Ortaya Çıkan Olumsuzlukları İçerenler

1. *Bir gün kayınpederim arkadaşlarıyla beraber buğday ekıyorlarmış. Cuma'dan döndükten sonra yemek yemek için eve gelmişler. Kayınpederimin arkadaşı baldızımı görünce, 'Senin ne güzel*

bir kızın varmış.' demiş. Kızın orada başı ağrımaya başlamış ve bir süre devam etmiş. Hocaya götürmüşler. Hoca nazar değdiğini, nazarın ciğerini parçaladığını ve bir sonraki hafta aynı gün ve aynı saatte öleceğini söylemiş. Kız, bir hafta sonra aynı gün ve saatte ölmüş (KK-35).

2. Benim bir kız kardeşim vardı ve çok güzeldi. Annem bir komşuya gidince kadın 'Oy aman ne kadar güzel bir kızın var.' demiş. Akşam olunca kız kardeşim hastalandı ve kan kustu. Ertesi gün kadının gördüğü saatte kardeşim vefat etti. Nazar haktır (KK-36).

3. Bizim köyde çiftçi olan bir adam vardı. 1974-1975 yıllarında buğday hasadı çok iyi olmuştu. Adamın kayını gelip buğdaylarını görünce o sene sıkıntı çekmeyeceğini, devlet gibi zengin olacağını söylemişti. O çiftçi adam aradan iki saat geçmeden vefat etmişti. Nazardan ciğerleri patlamıştı (KK-37).

4. Ninem derdi ki, nazarın değdiği kişinin ağzında bir koku olur. İnsan ağzının kokusundan nazar olduğunu bilir. Derler ki nazar değen kişinin ciğeri parça parça olur. Mesela benim ablamın bir oğlu vardı. Ablamın adı Naime, köyde yaşıyor. Bebeği sekiz aylıktı, adı Barış'tı. Çok güzel bir çocuktu. Çocuğa biri bakmış, nazar etmiş ve ciğeri dört parça olmuştu. Birçok hocaya götürdüler ama hocalar, siz nereye götürseniz de bunun tedavisi yok, nazar değmiş, demişlerdi. Eve getirdiler, ikinci gün çocuk vefat etti (KK-20).

5. Benim yedi aylık bir kızım vardı, onu küvette yıkıyordum. Bizim bir komşu gelip kızımı görünce 'Bu senin kızın mı, bu kadar büyümüş mü?' dedi. Komşu gittikten sonra kızım ağlamaya başladı, gece saat 01.00'e kadar kustu, ciğeri ağzından geldi. Ben kızımı şeyhe götürene kadar kızım şeyhin balkonunda vefat etti. O zamandan beri ben kızım olsa, oğlum olsa, torunum olsa kimseye söylemem, göstermem, saklarım (KK-27).

6. Benim bir kızım vardı ve çok güzeldi. Bir gün bir komşumuz geldi, kızımı kucacımda emziriyordum, kızımı gördü. Çok güzel bir kızın var, dedi ve gitti. Kızım akşama doğru birdenbire hastalandı. Sonra onu hocaya götürdük. Hoca bu kıza kimin baktığını sordu ve nazar değdiğini söyledi. Sabah uyanınca kızım yatağında ölmüştü (KK-38).

7. Bizim köyde nazar değdirdiğini bildiğimiz bir adam var. Bir gün beraberken merdivenden inen bir çocuğu gösterip sakın çocuğa nazar etme dememle çocuk merdivenden aşağı düşüp ayağını kırdı. Ben adama senin nazarın var deyince, o da bende göz yok, diyordu (KK-39).

8. Bir gün bizim bir komşunun büyükbaş hayvanı kaybolmuştu. Bize geldi, hayvanın kaybolduğunu ve bizim ahırda olabileceğini söyleyip ahırımıza girdi. Ahırda bizim büyükbaş hayvanlarımız vardı. Komşumuz ahır kontrol edip gittikten yaklaşık dört, beş saat sonra büyükbaş hayvanlarımızdan en güzel olanı hiçbir hastalığı yokken aniden düşüp öldü. İşte ben o günden sonra nazara çok inanıyorum (KK-40).

9. Çocukken bir gün evin bahçesinde kuzuları otlatıyordum. Dedemin çok sevdiği bir kuzusu vardı. Bütün kuzular içerisinde en güzeliydi. Evin yanından bizim bir köylü geçti ve o kuzuya çok kötü bir şekilde baktı. Aradan yarım saat geçtikten sonra kuzu yere düştü. Hemen dedeme haber verdim. Dedem geldi, bu kuzu fazla yaşamaz diyerek kesti. Dedem, nasıl olduğunu sorunca ben de durumu anlattım. Dedem başını sallayarak 'O adamın gözü var.' dedi. Anlamayıp tekrar sorunca 'Oğlum bu kuzuya nazar değmiş.' dedi (KK-19).

10. Bizim malımıza nazar değdi. Büyük bir bahçemiz vardı ve içinde her yıl çok meyve veren ağaçlarımız vardı. Bahçeyi görenler ne kadar çok meyve olduğunu, kendi bahçelerinde bu kadar meyvenin olmadığını söylerlerdi. Sonra bir yıl ağaçlarımız hiç meyve vermedi ve çürümeye başladılar. Ağaç bakımı için çağırdığımız adam ağaçlarımıza kanser vurduğunu ve üstünde nazar olduğunu söyledi. Bunun üzerine ağaçlar kesildi ve iki yıl sonra düzeldiler (KK-4).

11. Bizim köyde bir taş vardı. O taşı kimse yerinden kaldıramıyordu. Orada bulunan bir adam 'Köyde bir adam var gidin onu çağırın, o bu taşı tek başına kaldıracaktır.' dedi. Adamı

çağırdık. Adam geldiğinde taşa baktı ve 'Vay canına bu ne büyük bir taşmış!' dedi. O anda o taş paramparça oldu (KK-24).

Nazar değmesi olayında olumsuz bakışa veya söze maruz kalan insan, hayvan, bitki veya cansız varlıklar çeşitli şekillerde zarara uğramaktadırlar. Yukarıdaki anlatılarda geçtiği üzere nazarın etkisi herhangi bir maddi zararla veya ölümlerle sonuçlanmıştır. 1 numaralı anlatıda nazar değen kimsenin bir sonraki hafta aynı gün ve saatte vefat ettiği belirtilmiştir. Aynı şekilde 2 numaralı anlatıda nazar değdirilen çocuğun ertesi gün nazarın değdiği düşünülen saatte vefat ettiği yer almaktadır. Kişilerin nazarın gerçekleştiği gün ve saatte vefat etmeleri insanlar arasında ilginç karşılanmaktadır. Tuhaf olması sebebiyle de bu durum insanlar arasında anlatılagelmektedir.

3 numaralı anlatıda ise bereketli bir buğday tarlası bulunan kimsenin nazar değmesi sonucunda iki saat içinde ciğerlerinin patlayıp öldüğü aktarılmıştır. 4, 5, ve 6 numaralı anlatılarda nazar değen bebeklerin ciğerlerinin zarar gördüğü ve olaydan bir iki gün sonra vefat ettikleri belirtilmiştir. Çalışma alanındaki yaygın görüş, nazar değmesi sonucunda kişilerin, nefes almayı sağlayan akciğerlerinin zarar gördüğü yönündedir. Nazar değmesi sonucunda bu kişilerin akciğerlerinin patlaması sonucunda öldüklerine inanılmaktadır. 7 numaralı anlatıda nazar değdirilen çocuk merdivenden düşerek ayağını kırmıştır. Bu şekilde ani ve beklenmedik bir şekilde meydana gelen kaza ve ölümlerin nedeni nazar olgusuna bağlanmakta ve bunlar birer anlatı içerisinde çevreyle paylaşılmaktadır.

8 ve 9 numaralı anlatılarda insanların sahip olduğu en gülbüz ve güzel olan hayvanlarının nazar değmesi sonucunda öldükleri belirtilmiştir. 10 numaralı anlatıda bereketli bir şekilde meyve veren ağaçlara değen nazar sonucunda ağaçların çürüyüp meyve vermesinin durduğu dile getirilmiştir. 11 numaralı anlatıda ise yerinden hareket ettirilemeyen bir taşın, nazarının olduğu düşünülen bir kimsenin bakışı ve sözel söylemi sonucunda paramparça olduğu aktarılmıştır. Görüldüğü üzere nazar değen canlı veya cansız varlıkların uğramış oldukları birtakım olumsuzluklar birer anlatı formunda insanlar arasında dile getirilmektedir.

2.3. Tedavi Boyutunu İçerenler

1. Kızıma nazar değdi. Yaptığı bir işlemle gündeme geldi. Kadınlar arasında işlemesi çok beğenildi. Aradan bir hafta geçti. Kızımın eli kaşınmaya başladı. O kadar çok kaşındı ki derisini kaldırdı. Doktora götürdük, sedef hastalığına yakalandığını söylediler. Krem ve ilaç verdiler ama bunlar yarayı daha da kötüleştirdi. Kızımı en son bir şeyhe götürdüm, şeyh bunun nazar olduğunu söyledi. Ona hazırladığı macunu her sabah aç karnına bir tatlı kaşığı yemesini söyledi. Macunun içinde çörek otu ve bal vardı. Ayrıca yine bitkisel bir çay verdi. Bunları düzenli kullanınca bir süre sonra iyileşti, yaranın izi dahi kalmadı (KK-28).

2. Benim oğlum bir buçuk yaşındaydı, emziriyordum, birden titremeye başladı, gözleri yukarı kalktı. Aldım şeyhin evine götürdüm. Şeyh, nazar değdiğini söyledi ve muska yaptı. Sonrasında oğlum iyileşti (KK-41).

3. Benim yeğenim çok güzeldi, on dört yaşındaydı ve nazar değdi. Bize bıçak gibi tehlikeli aletler fırlatıyordu. Babası her yolu denedi ama çare bulamadı. En son bir imamın yanına götürdü. İmam muska yaptı ve kâğıda bir dua yazıp verdi, iyileştikten sonra ise yakılmasını söyledi. Kız yavaş yavaş iyileşmeye başladı. Tamamen iyileşince de o kâğıdı yaktılar (KK-4).

4. Oğlumu doğum yaptıktan sonra üç ay boyunca kimseye göstermedim. Bir gün ben evde değilken elim gelip oğlumu görmüş, çocuğu nazar etmiş. Çocuğum o gece boyunca yatmadı. Kur'an-ı Kerim'den dualar okudum ama çocuk inlemeye başladı. Onu bir şeyhe götürdüm, muska

yaptırdım. Ayrıca şeyh nazar eden kişinin bir kıyafetini yakmamı söyledi. Eltimin kıyafetini yaktıktan sonra çocuk sakinleşti (KK-28).

5. Elektrik nasıl birden tutarsa insanı nazarda öyle tutar. Bir insan bir şeyi çok fazla isterse ve ona bakarsa nazar değer. Babam öldüğü zaman taziyesini yapıyorduk. Halam bana 'Oğlunu sakla Baraniler (bir aşiret ismi) geliyor. Onların arasında bir kadın var ki taşı bile yarar gözüyle.' dedi. O kadın oğluma bakmış, engel olamadım. Hemen sonra oğlumun bronşiti çıktı. Sekiz yıl boyunca iyileşmedi. Nazarın değdiği kişi halsiz olur, iştahsızdır, gözleri melül olur. Nazarın etkisinin geçmesini beklemek gerekir. Hiçbir şey nazarı tedavi edemez. Benim kardeşimin kızı çok halsizdi, gözleri ölü gibiydi. Nazar değdiğini düşündüm. Sıcak bir banyo yaptırıp kemiklerini gerdirdim. Yatıp kalktıktan sonra daha iyi oldu (KK-42).

Yukarıda yer alan anlatılarda nazar değmesinden olumsuz bir şekilde etkilenen kimselerin nasıl tedavi edildikleri yer almaktadır. Bu tedaviler çoğunlukla dinsel ve büyüsel işlemlerle gerçekleştirilmiştir. 1 numaralı anlatıda el becerisinden dolayı nazar değen kişi tedavi için konvansiyonel tıbbi başvurmuştur ancak bir sonuç alamayınca bir din adamına gitmiş, hastalığın nedeninin nazar olduğunu öğrenmiş ve bitkisel ürünler yardımıyla tedavi olmuştur.

2, 3 ve 4 numaralı anlatılarda nazar değdirilen çocuklar yaşadıkları olumsuzluklar sonucunda din adamlarına götürülmüşlerdir. Kişiye özel yapılan muskalar ve edilen dualar neticesinde nazarın etkisi zamanla yok olmaya başlamıştır. 5 numaralı son anlatıda ise nazarın etkisinin hemen geçmeyeceği, değen kimsenin halsiz ve iştahsız olacağı, bu etkilerin geçmesi için aradan bir sürenin geçmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bütün bunlar, birer anlatı formunda karşı tarafa aktarılmaktadır.

Çalışma sahasında derlenmiş olan anlatılarda insanların yaşamış oldukları birtakım olumsuz durumların nedenini nazara bağladıkları görülmektedir. Halk, yaşadığı olumsuzluğu kendilerine kötü bir nazarla bakan, iyi niyetli olmayan kişilere yüklemiştir. "Nazar haktr." denilerek de yaşanan durumu bir kabulleniş söz konusudur. Bu durum inanç faktörünü ön plana çıkarmaktadır. Nazar değmesi sonucunda yaşanan olumsuz durumlar ve tedavi boyutu ise birer anlatı formuna dönüştürülerek yakın çevreyle paylaşılmıştır. Yaşanılanların ani gerçekleşmesi ve bazen de olağanüstü özellikler taşıması anlatı boyutunu renklendirmiştir.

Yukarıdaki anlatıların sayısı bu kadarla sınırlı olmayıp arttırmak mümkündür. Yukarıda yer verilen bu anlatıları halkın başkalarına örnek olma, tavsiyede bulunma veya ders çıkarma amacıyla aktardıkları tespit edilmiştir.

Anlatılardan yola çıkılacağı üzere insanlar kendilerinde bulunmayan iyi özellikleri, güzel ve akıllı bir çocuğu, mal-mülk gibi varlıkları başkalarında gördüklerinde onlara kötü bir nazarla bakmakta ve olumsuz duygular beslemektedirler. Bunun sonucunda ise nazar değmesi adı verdiğimiz durum ortaya çıkmaktadır. Bu durum insanlara, canlı ve cansız varlıklara hastalanma, ölüm, kırılma, çürüme veya kaybolma gibi çeşitli şekillerde zarar vermektedir. Bu sebeple insanlar için önemli olan, bir değer ve kıymet taşıyan çocuk, ev, araba, inek, koyun, kuzu, bağ, bahçe, tarla gibi varlıkları başkalarından sakınmak ve nazar değmesinden korumak son derece önemlidir.

Sonuç

Dünya üzerinde var olan ve bütün kültürlerde yer edinmiş olan nazar, insan yaşamını sürekli meşgul etmiştir. Geçmiş dönemlerden günümüze insanlar yaşamları boyunca karşılaştıkları bazı hastalık, kaza, bela, ölüm gibi olumsuz durumların ortaya çıkma nedenini kem göz adı verilen nazara bağlamışlardır. Genel olarak mavi gözlü, kötü bakışlı, kötü niyetli, kıskanç, maddi ya da manevi bir eksikliğe sahip olan kimselerin

nazarının olabileceğine inanılmaktadır. İnsanlar, bu kimselerin kötü bakışlarından, nefeslerinden ya da sözlerinden korunmak amacıyla birtakım dinî ve büyüsel uygulamalar geliştirmişlerdir.

İslam dininde ve bazı hadislerde nazara dair bulunan görüşler halk arasında bu olguyu daha da güçlü kılmaktadır. Çalışma sahası olan Van ilinde de halk nazara ve nazar değmesine inanılmaktadır. Korunma amacıyla bazı pratikler geliştirilmiştir ve çeşitli uygulamalar gerçekleştirilmektedir.

Van halkı, başına gelen çoğu olumsuzluğu nazarla ilişkilendirmektedir. Nazarın insanlar tarafından kötü bir bakışla veya sözle gerçekleşeceğine inanılmaktadır. Kötü bakışlı, mavi gözlü, haset kimselerin nazarının olduğuna, bunun yanında aşırı sevginin de nazara neden olabileceğine inanılmaktadır.

Van ve çevresinde nazardan korunmak için yapılan pratik ve uygulamalar incelendiğinde birtakım dinsel ve büyüsel uygulamaların olduğu, bazen bunların iç içe geçtiği tespit edilmiştir. Nazar değeceğine inanılan kişileri, malı, hayvanları, tarla veya bahçeleri kötü niyetli, renkli gözlü kişilerden uzak tutmak gereklidir. Korunmak için; mavi renkli nazar boncuğu takmak, evlere, iş yerlerine üzerlik otu ve meyvesiyle yapılan süslü nazarlıklar asmak, sarımsak asmak, çeşitli bitki dalları, hayvan kafatası, derisi, dişi, tırnağı gibi nesnelere asmak, dua okumak, muska yaptırmak ve taşımak, kurşun döktürmek gibi çeşitli uygulamalara başvurulmaktadır. Nazar değdikten sonra ortaya çıkan olumsuz etkiden kurtulmak için ise; din adamlarına gidilip dua okutulur ve muska yaptırılır, kurşun dökülür, üzerlik otu yakılır, nazar değdiren kişiye ait bir eşya tütsülenir. Yapılan bu uygulamaları çoğaltmak mümkündür.

Karşılaşılan olumsuzluklar ile bunları bertaraf etmek amacıyla yapılan pratiklerin gerçekleştirilmesi sürecinde halkın yaşadıkları bir anlatı içerisinde sergilenmektedir. Bu bağlamda, çalışmada, halk arasında yaşanmış olan, konusu nazar değmesi ve tedavileri olan birtakım hastalık anlatılarına da yer verilmiştir. Derlenen anlatılarda nazar değmesi tedavisinin daha çok şeyh, hoca, seyt, imam gibi kişilere gidilerek yapıldığı görülmektedir. Bu kişilerin yapmış olduğu tedaviler birtakım dinî uygulamalar ve majik unsurlar taşırken bazılarında ise olağanüstülükler bulunmaktadır. İlginç, farklı ve dikkat çekici şekillerde yapılan bu tedavi işlemleri halkın hafızasında birer anlatıya dönüşmüştür. Dilden dile aktarılan bu anlatılar, birer hastalık anlatısı olarak değerlendirilmiştir.

Halkın yaşadıklarını ve tecrübe ettiklerini başkalarına aktarma ihtiyacı ile toplum içinde var oluşlarına katkı sağladığı ve başkalarına yardımcı olma neticesinde insani bir sorumluluğu yerine getirmenin verdiği huzura ermeye sebep olduğu görülmüştür. Ayrıca bu anlatılar sosyal ve kültürel yapının ipuçlarını da vermektedir.

İlk çağlardan itibaren halk inançları içerisinde yer edinen nazar, Van ili ve çevresinde de kabul görmektedir. Halk, bunu önlemek amacıyla birtakım dinî ve sihri pratikler geliştirmiştir. Halk arasında yer edinen bu kültürel inanma eylemi, geçmişten günümüze devamlı süregelen ve sürekliliği devam edecek olan bir olgu olarak kabul görecektir.

Kaynakça

- Acıpayamlı, O. (1962). Anadolu'da Nazar ile İlgili Bazı Adet ve İnanmalar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 20 (1-2), 1-40.
- Acıpayamlı, O. (1978a). Acıpayam'da Halk Hekimliği. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 11, 11-16.

- Acıpayamlı, O. (1978b). *Halkbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akalın, Ş. H. (1993). Üzerlik. II. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu, 20-22 Kasım 1991 Adana, Bildiriler, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana, 247-260.
- Alay, O. (2019). Bingöl ve Tunceli Yöresinde Yaşayan Şafii ve Alevilerde Nazar ve Uğurla İlgili İnanış ve Uygulamalar. *Folklor/Edebiyat*, 25(98), 327-338.
- Araz, R. (1995). *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Artun, E. (2005). *Türk Halk Bilimi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Bayat, F. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bayat, A. H. (2016). *Tıp Tarihi*. İstanbul: Üçer Matbaacılık.
- Boratav, P. N. (2000). *Halk Edebiyatı Dersler* (yay. haz. M. Sabri Koz). İstanbul: Tarih Vakfı Yayını.
- Boratav, P. N. (2013). *100 Soruda Türk Folkloru*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Bozkurt, F. (2005). *Toplumsal Boyutlarıyla Alevilik*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Çıblak, N. (2004). Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnanıcı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, (15), 103-125.
- Çobanoğlu, Ö. (2003). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ekici, M. ve Fedakar, P. (2014). Gelenek, Aktarma, Dönüşüm ve Kültür Endüstrisi Bağlamında Nazar ve Nazar Boncuğu. *Millî Folklor*, 26(101), 40-50.
- Ergun, P. (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: AKM Yayınları.
- Frazer, S. J. G. (2004a). *Altın Dal-Büyü ve Din Üzerine Bir Çalışma* (Çev. M. H. Doğan). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Goody, J. (2017). *Mit, Ritüel ve Söz*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Hufford, D, J. (2007). Halk Hekimleri. (Çev. M. Sever). *Millî Folklor*, 19(73), 73-80.
- İnan, A. (1952). Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(4), 19-30.
- İnan, A. (1963). Nazarlıklar. *Türk Folklor Araştırmaları*, 8(169), 3138.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- İslam Ansiklopedisi* (1998). C. 18, İstanbul: Diyanet Yayınları.
- Kalafat, Y. (2010). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Kaşgarlı Mahmud. (1992). *Divanü Lûgat-it-Türk*, C. I-II (Çev. Besim Atalay), 3.b., Ankara: TDK Yayınları.
- Kızıldağ, H. ve Kızıldağ F. (2018). Şaman'dan Ocaklı'ya Nazar Tedavi Geleneği, *Asos Journal: The Journal of Academic Social Science*, VI(73), 287-294.
- Koşay, H. Z., (1956). Etnoğrafya Müzesindeki Nazarlık, Muska ve Hamailer, *Türk Etnoğrafya Dergisi*, 52, 86-90.
- Önay, Y. (2003). Van'da Yatır Kültüne Dayalı Halk Hekimliği. *Folklor/Edebiyat*, 9(39), 281-286.

- Örnek, S. V. (2016). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Örnek, S. V. (1981). *Sivas ve Çevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla İlgili Bâtıl İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki*. Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Örnek, Sedat Veyis. (1995). *100 Soruda İlkelerde Din Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. III, XI. (1993). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünalın, Ö. (2023). Alanya Yörüklerinde Nazara Dair İnanışlar ve Buna Bağlı Uygulamalar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 12(1), 137-155.
- Wing Önder, S. (2011). *Bizim Burada Mikrop Olmaz Bir Karadeniz Köyünde Tedavi ve Şifa Usulleri*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Yoder, D. (1975). Halk Tıbbı. (Çev. S. Yoğurtçuoğlu, A. Gülüm). *Folklor Doğru içinde* (23-31 ss.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Folklor Kulübü (43).
- Yoder, D. (2009). Halk Tıbbı ve Modern Tıp. (Çev. S. Yoğurtçuoğlu, A. Gülüm). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar-3 içinde* (391-397 ss.). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Kaynak Kişiler

Alan çalışmasında kendilerinden bilgi edinilen ve metin içerisinde "KK-1, KK-2" şeklinde kodlanan kaynak kişilerin künye bilgileri aşağıda "kaynak kişi kod numaraları, adı, soyadının ilk harfi, doğum tarihi ve yeri, öğrenim durumu" şeklinde sıralanmıştır. Doğum tarihi bilinmeyenlerin gösterimi " – " şeklinde belirtilmiştir.

- KK-1: Leyla, H. 1961, Van/Gevaş, Ortaokul.
- KK-2: Saliha Y. 1985, Van/Merkez, Üniversite.
- KK-3: Leyla H. 1961, Van/Gevaş, Ortaokul.
- KK-4: Hatice Ö. 1961, Van/Çatak, Eğitim Almamış.
- KK-5: Canan T. 1976, Van/Erciş, Eğitim Almamış.
- KK-6: Gülhan P. 1966, Van, İlkokul.
- KK-7: Zehra Y. --, Van/Çaldıran/Kilimli, Ortaokul.
- KK-8: Ömer D. 1965, Van/Erciş, Ortaokul.
- KK-9: Zeynep K. --, Van/Başkale, Eğitim Almamış.
- KK-10: Nuray M. 1971, Van/İpekyolu/Erek, Ortaokul.
- KK-11: Naciye K. --, Van/Özalp, Eğitim Almamış.
- KK-12: Lalihan P. --, Van/Başkale, Eğitim Almamış.
- KK-13: Bahar D. 1980, Van/Merkez, Ortaokul.
- KK-14: Ayşe A. 1978, Van/Tuşba/Yeşilsu, Eğitim Almamış.
- KK-15: Rüştü A. 1943, Van, İlkokul.
- KK-16: Gula Ç. 1961, Van/Gürpınar, Eğitim Almamış.
- KK-17: Habibe T. 1977, Van/Gürpınar/Oğuldama, Eğitim Almamış.

- KK-18: Mustafa K. D. 1954, Van/Çatak, İlkokul.
- KK-19: Adem B. --, Van/Özalp, İlkokul.
- KK-20: Halide B. 1966, Van/Başkale/Kocaköy, İlkokul.
- KK-21: Mercan T.1942, Van/Muradiye/Dürükkaş, Eğitim Almamış.
- KK-22: Verdek E. 1967, Van/Tuşba/Yeşilsu, Eğitim Almamış.
- KK-23: Bahar Ç. 1988, Van/Bahcesaray, İlkokul.
- KK-24: Kasım A. 1951, Van/Gevaş/Dereağzı, Eğitim Almamış.
- KK-25: Müslime G. 1966, Van/Erciş, Eğitim Almamış.
- KK-26: Nazime S. 1976, Van, Eğitim Almamış.
- KK-27: Kazi A. 1966, Van/Tuşba/Yeşilsu, Eğitim Almamış.
- KK-28: Nazime Ö. 1947, Van/Gürpınar/Bağrıyarık, Eğitim Almamış.
- KK-29: Nuran T. 1955, Van, İlkokul.
- KK-30: Bedir Ş. 1931, Van/İpekyolu/Aşağı Güneyce, Eğitim Almamış.
- KK-31: Nazdar B. --, Van/Özalp, Eğitim Almamış.
- KK-32: Caner S. 1984, Van/Başkale, Lise.
- KK-33: Sündüz T. 1954, Van, Eğitim Almamış.
- KK-34: Zehra Y. 1968, Van, Lise.
- KK-35: Naile İ. --, Van/İpekyolu/Değirmenköy, Eğitim Almamış.
- KK-36: Ayten B. 1964, Van/Özalp, Eğitim Almamış.
- KK-37: Niyazi B. 1964, Van/Muradiye/Sarımehmet, İlkokul.
- KK-38: Cemile K. 1950, Van/Tuşba/Bardakçı, Eğitim Almamış.
- KK-39: Enver Y. 1962, Van/Başkale/Aşalan, İlkokul.
- KK-40: Recep A. 1968, Van/Tuşba/Alabayır, İlkokul.
- KK-41: Zahide İ. 1958, Van/Tuşba/Yeşilsu, Eğitim Almamış.
- KK-42: Asya T. 1955, Van/Çatak/Sırmalı, Eğitim Almamış.